

SAMTALE MELLEM RELIGION OG FILOSOFI

Af Niels Thomassen

1. Religionsfilosofi¹

Et sted, hvor religion og filosofi mødes, er religionsfilosofien. Overvejelser over, hvad religionsfilosofi egentlig er, er derfor et af flere mulige udgangspunkter for at sige noget om forholdet mellem religion og religionsvidenskab på den ene side og filosofi på den anden. For øvrigt er det værd at lægge mærke til asymmetrien i denne formulering. Der er en klar forskel på religion og religionsvidenskab, svarende til forskellen på litteratur og litteraturvidenskab, historiske tildragelser og historievidenskab etc. Et tilsvarende skel findes ikke i filosofien. Det rejser særlige problemer. Mere om det til sidst.

Nu hører det til filosofiens særkender, at den ikke blot søger at lægge grund for alt andet, men også at lægge sin egen grund. Overvejelser over hvad religionsfilosofi er, er en filosofisk refleksion, en del af filosofiens filosofi.

Man kan skelne mellem forskellige former for religionsfilosofi, først og fremmest mellem hvad man kan kalde universel og speciel religionsfilosofi. Ved det første forstår jeg den form, der med udgangspunkt i principielt alle kendte religioner spørger efter, hvad religion er. Med andre ord: hvad er religionens væsen, hvad er karakteristisk for religion som menneskelig livsyttring, og hvilken rolle og funktion har den i den menneskelige tilværelse? Er det centrale religiøse fænomen det guddommelige? Er det snarere det hellige, som Rudolph Otto hævdede? Eller er det måske slet og ret det, som er større end mennesket, som så mange moderne teologer hævder? Og uanset hvad man fremhæver, hvordan kan det så bestemmes? Universel religionsfilosofi kan ikke holdes ude fra religionsvidenskabens videnskabsteori, for et centralt spørgsmål for denne disciplin er som i al videnskabsteori at afklare de videnskabelige grundbegreber, og det er i religionsvidenskabens primært begrebet religion.

Ved speciel religionsfilosofi forstår jeg filosofiske overvejelser, der har deres udgangspunkt i en bestemt religion og dens problemer. Vi kender den

Samtale mellem religion og filosofi

typisk som kristen religionsfilosofi, dvs. filosofiske refleksioner over forholdet mellem kristen tro og viden, over den kristne guds væren og væsen, over forholdet mellem kristentro på den ene side og fx etik, kunst, politik og historie på den anden side. Den specielle religionsfilosofi kan ikke holdes ude fra teologiens videnskabsteori, da den bl.a. søger at afklare nogle af de grundbegreber, som teologien bruger, fx tro og viden.

Nogle religionsfilosofiske problemer kan ikke entydigt placeres i hverken den specielle eller den universelle kategori. Det gælder fx det ondes problem, der kan stilles både specifikt og generelt – for så vidt det overhovedet bestemmes som et religionsfilosofisk problem.

Den specielle religionsfilosofi kan antage form af religionskritik, dvs. blive til en argumentation imod gyldigheden af de religiøse udsagn i en bestemt religion. Hvor denne kritik generaliseres til at gælde al religion – og det må jo fx være intentionen i Marx's berømte dictum om, at religion er opium for folket – bliver det til universel religionskritik. Thi også den universelle religionsfilosofi kan antage kritikens form.

Tilsvarende kan den universelle religionsfilosofi tage form af en argumentation for gyldigheden af religiøse udsagn som sådan, hvad der som oftest vil vise sig at være en argumentation for en bestemt religion. Hermed glider den over i den specielle religionsfilosofi.

Hvor den universelle religionsfilosofi får sine problemer fra fænomenet religion som sådan, får den specielle religionsfilosofi dem fra en bestemt fremtrædelse af dette fænomen. Hermed antages, at der er en enhed i fænomenet religion. Det kan man selvfølgelig bestride; men dermed tømmes ordet for mening, så lad den mulighed fare.

Det ligger i det sagte, især i de sidste ting, at de to former kan forbindes, ja kan være vanskelige at holde ude fra hinanden. Det har sin forklaring i, at de hænger uløseligt sammen. Selvom det for forskellige formåls skyld, bl.a. for videnskabsteoriens skyld, kan være nødvendigt at holde de to former ude fra hinanden, så må man fastholde, at religionsfilosofiens fundamentale anliggende er eksistentielt: hvad skal jeg tro? – ganske simpelt fordi religion er et eksistentielt fænomen. Hermed er ikke givet, at svaret vil blive religiøst. Men uanset det, så skaber det en enhed i disciplinen. Opdelingen i universel og speciel religionsfilosofi har en relativ karakter.

Den specielle religionsfilosofi har klart været den dominerende i vores tradition. Europæisk religionsfilosofi fra kirkefædrene til modernitetens periode har drejet sig om kristendommens filosofiske problemer, stort set ikke om religionens som sådan. Den universelle religionsfilosofi er et modernitetens fænomen, selvom den på ingen måde har afskaffet eller afløst den specielle.

Der er naturligvis meget at føje til en så summarisk historisk betragtning. Lad mig kort illustrere med Aristoteles, Spinoza og Kant. Aristoteles argumenterer i *Metafysikken* for, at der må være et højeste væsen, en ubevæget bevæger. Nu er de fleste bevægere hos Aristoteles ubevægede i den henseende, hvori de bevæger. Ilden forandres ikke ved at bevæge vandet fra stuetemperatur til kogepunktet, læreren forandres ikke ved at instruere og dermed bevæge eleven (en mærkelig opfattelse at møde hos en, der underviste så meget i filosofi). Men hvad Aristoteles vil vise er, at der må findes en højeste ubevæget bevæger, en som altså ikke kan bevæges af noget andet i nogen som helst henseende. Det er begrebet om altings yderste telos, den rene tænkning der tænker sig selv, et metafysisk princip, ikke egentlig et begreb om en person. Skal man kalde det speciel eller universel religionsfilosofi?

Det samme spørgsmål kan rejses over for Spinoza, når han i sit monistiske system identificerer substansen, naturen og Gud. Både Aristoteles og Spinoza synes at mene, at de argumenterer for en universel guddom, uafhængigt af alle givne religioner. Aristoteles' tankegang har ikke noget at gøre med almindelig græsk religiøsitet, ligesom Spinozas ikke har meget at gøre med hverken den jødiske religion, han var opvokset med, eller den kristne religion, der dominerede den kultur, han levede i.

Hvad Aristoteles og Spinoza ikke udtaler eksplicit, det gør Kant. Hans religionsfilosofi er egentlig en del af hans moralfilosofi. Det er hans opfattelse, at mennesket er stedt i en dyb konflikt mellem pligt og lykke. Da det ikke kan antages, at mennesket af natur er splittet, må der findes en forsoning, og da al erfaring viser, at den langt fra altid finder sted i den givne verden, må der gives en anden verdensorden, hvor den realiseres. Det forudsætter viljens frihed, sjælens udødelighed og Guds eksistens, de tre praktiske postuler. Det er, hvad man kan kalde Kants fornuftsreligion eller naturlige religion. Dens overensstemmelse med kristendommen tager han som et vid-

Samtale mellem religion og filosofi

nesbyrd om kristendommens sandhed. Han forstår altså ikke sin position, som så mange middelalderfilosoffer gjorde, når de i filosofien søgte rationel bekræftelse på deres grundfæstede tro. Han forstår sig som filosof, der uden religiøse, endsige kristne forudsætninger, ad fornuftens vej finder bekræftelse af de kristne dogmer. Kant selv mener således at argumentere for en med den menneskelige fornuft givet religiøsitet. Da alle mennesker er udstyret med den samme fornuft, er denne religion universel. At Kant hele sit liv var dybt kristen og formodentlig aldrig har tvivlet om sin tro, og at en hermeneutisk refleksion kunne have noget at sige om det, er en anden sag.

Bevidstgørelse og dogmatik

Nu kunne det være nærliggende at hævde, at den specielle religionsfilosofi beror på en misforståelse, at man ikke på den måde kan bruge filosofien til at forsvare bestemte trosforestillinger uden at kompromittere fornuften, at den specielle religionsfilosofi hører en uoplyst fortid til og i dag har udspillet sin rolle som filosofi – med andre ord at den specielle religionsfilosofi i virkeligheden ikke er filosofi, men filosofisk teologi. Frygten for igen at se filosofien som teologiens tjenestepige sidder såmænd solidt i mange filosoffer.

Men inden det kommer så vidt, er det nok værd at se problemet i en bredere sammenhæng. Middelalderen igennem var kristendommen den dominerende kulturfaktor i Europa, og en vigtig opgave for filosofien var at afklare forholdet mellem kristendom og fornuft, mellem tro og viden. Siden renæssancen har videnskaben i stadig videre omfang tilkæmpet sig en tilsvarende autoritativ plads i den europæiske kultur, i mangt og meget på kristendommens bekostning. Filosofien må derfor også klare sit forhold til videnskaben. Religionsfilosofien har mistet betydning i takt med, at videnskabsfilosofien er vokset i betydning. Som religionsfilosofien for middelalderfilosoffen kunne være alt, har videnskabsfilosofien for mange filosoffer i det 20. århundrede været alt. Fik filosofien i middelalderen sit vigtigste opdrag fra religionen, så får den i dag et af sine vigtigste fra videnskaben. Er der egentlig nogen forskel på de to typer opdrag?

Lad mig begynde med at se lidt mere på filosofien. Filosofi er refleksioner over tilværelsens store problemer, uanset deres oprindelse. Filosofien arbejder med problemer og emner, som den får fra forskellige af livets om-

råder. Således rummer kunst og videnskaber om kunst en række filosofiske problemer, der behandles i æstetikken. Kunst optræder med klare krav på at være af værdi, at være skøn, at være sand, at være moralsk, eller hvad det nu er, og dermed overgiver den til æstetikken spørgsmål om disse gyldighedskrav, deres natur og berettigelse. Noget tilsvarende kan siges om forholdet mellem opdragelse og pædagogisk filosofi, mellem det politiske liv og den politiske filosofi eller mellem hverdagens konflikter og moralfilosofien.

Den menneskelige tilværelse er fuld af værdier, positive og negative, og for min skyld kan man gerne tage naturen med: også den synes fuld af værdier. Værdier er ikke et filosofisk påhit; men det er værdifilosofiens opgave at se disse værdier kritisk efter i sømmene, undersøge hvordan de kan begrundes, hvordan konflikter mellem dem kan forebygges og løses, og hvordan de kan anvendes inden for afgrænsede områder eller sektorer.

Det er almindeligt at bestemme filosofien ud fra dens problemer, som jeg også gjorde før: filosofi er refleksion over tilværelsens store problemer. Men det, vi kalder de store problemer, er komplekser af problemer. De kan føre til en uendelighed af andre spørgsmål, der enten fører ind i sagen eller fører videre til andre sager. Med andre ord bevæger filosofien sig spørgende rundt i et område. Det vi kalder filosofiens store problemer er i virkeligheden problemfyldte emner eller emneområder.

Den filosofiske refleksion er ikke forudsætningsløs. Hver gang den tager fat på et problem, går den ind i et emneområde og er dermed nødt til i første omgang at tage en lang række ting for givet. Det er dog en midlertidig procedure. For filosofien er parat til at vende sig mod ethvert udgangspunkt med sin spørgende refleksion. Den kender ikke til for-domme, der ikke kan stilles til diskussion. Den har ingen dogmatik, heller ikke af logisk art, da også logikken er underordnet den filosofiske refleksion.

Filosofi kan karakteriseres som bevidstgørelse. Det er fornuften, der fører ordet i processen. Dens vej er ræsonnementer, typisk i form af påvisninger, fremvisninger og slutningskæder. Argumenter i snævrere forstand må forstås som en undergruppe af begrænset interesse. Dette begreb om argumenter er det, man træffer i den analytiske filosofi, og det kan vist kun afgrænses ved eksempler: uendelige regresser, påvisning af modsigelser, deduktive slutninger etc. Ud over ræsonnementet har bevidstgørelsen ingen dogmatiske forudsætninger. Den har ingen forud givne resultater, mål eller

Samtale mellem religion og filosofi

endestationer. Dens intention er saglighed, almenhed, sandhed, eller bedre: den er at gøre bevidst, dvs. at drage ind i lyset, hvor så ellers lyset i den menneskelige tilværelse kommer fra. Ordet oplysning vil jeg helst gå udenom. Det er belastet af en bestemt form for rationalisme.

Religionsfilosofi, videnskabsfilosofi og teologi

I dette hurtige billede af filosofien og dens discipliner finder religionsfilosofien uden besvær sin plads. Den har ikke på forhånd nogen særstilling. Dens emneområde er som filosofiens andre felter fyldt af værdier og gyldighedsudsagn. Men selvfølgelig er disse af forskellig art. Nogle ord om forholdet mellem religionsfilosofi og videnskabsfilosofi kan tjene til belysning af sagen.

Nu er videnskab og derfor også videnskabsfilosofi mange ting, så lad mig nøjes med at se på naturvidenskabernes filosofi. Naturvidenskab og religion er begge menneskelige livsytringer med en række forskellige træk af social og kulturel art. Såvel naturvidenskabelige som religiøse påstande fremsættes med krav om at være sande og at rumme værdier. Typiske videnskabelige værdier er stringens, konsistens og tankeøkonomi. Typiske religiøse værdier er hellighed, tro og orden. Begge opretter en autoritet ved siden af filosofiens, nemlig henholdsvis empirien og det guddommelige. Og det giver selvfølgelig nogle forskelle. For naturvidenskab handler om den sandeligt givne verden, den fysiske virkelighed om man vil, mens religion handler om den oversanselige, den metafysiske virkelighed. Hertil kommer, at religion som sagt i sig selv er et eksistentielt anliggende, hvad man ikke kan sige om naturvidenskab. Naturvidenskab bliver et eksistentielt anliggende, når den inddrages i vores livsverden. Den eksistentielle dimension kommer til den udefra i modsætning til religionen, der har den i sit skød. Af disse grunde er der forskelle på de opdrag, filosofien får fra naturvidenskaben, og dem, den får fra religionen. Hvad der er vigtigt, er imidlertid, at forskellen ikke beror på, at naturvidenskab på forhånd besidder en urokkelig sandhedsværdi, mens religion på forhånd har en tvivlsom sandhedsværdi. For det er blandt andet den slags opfattelser, der er centrale emner for den filosofiske refleksion.

Og dermed tilbage til spørgsmålet om den specielle religionsfilosofi: er den trods alt ikke noget andet? Kan filosofien undgå at kompromittere sig

ved at påtage sig opdrag fra fx kristendommen? Til sammenligning kunne man jo spørge, om filosofien kan påtage sig opdrag fra bestemte videnskabelige skoler, fra psykoanalytisk litteraturvidenskab, fra semiotik, fra marxistisk historieskrivning, fra liberalistisk økonomi, fra demokratisk politologi, fra hermeneutisk biologi, fra holistisk fysik? Svaret forekommer mig indlysende: det kan kun være et ja. Filosofien kan ikke på forhånd sortere nogle spørgsmålstyper fra. Det er ikke uforsvarligt at bruge fornuften specielt i den forstand, at den sættes ind i refleksionen over mere specifikke grundbegreber. Ganske som det for øvrigt også er en legitim filosofisk opgave at gå ind i diskussionen af alle former for alternativ videnskab fra astrologi til healing.

Men så er det også på tide at lade filosofien komme med et væsentligt notabene. For idet filosofien giver sig ind i et emne, så gør den det på sine egne betingelser. Den tolererer ikke betingelser dikteret af emnet selv, altså betingelser som ikke står til diskussion. Den har som sagt ingen dogmatik og kan heller ikke acceptere dogmatiske udsagn af anden oprindelse. Det gælder i forhold til videnskab som i forhold til religion. Filosofiens eneste dogmatik er ræsonnementets prioritet og dermed retningen mod det almene. Religionen løber derfor en risiko ved at stille sine spørgsmål til filosofien, nemlig at den giver det begrundede svar, at religionen beror på en misforståelse og måske endda er grundløst nonsens. Religionskritik er som sagt en central form for religionsfilosofi.

Det er også på dette sted, filosofiens og teologiens veje skilles. Teologi er i sit væsen dogmatisk, for så vidt den drejer sig om at bestemme og udlægge en bestemt religions budskab. Sækulariseringen synes godt nok at have medført, at den protestantiske teologi i stedse stigende grad har forladt det dogmatiske udgangspunkt for enten at blive humanistisk videnskab eller religionsfilosofi. Det gælder i hvert fald herhjemme, hvor så mange af vores universitetsteologer er filosoffer af gavn. Men på en eller anden måde må teologien dog have at gøre med en dogmatisk forudsætning. Ellers bliver konsekvensen den, som Sløk for mange år siden foreslog, nemlig at nedlægge de teologiske fakulteter ved at afskaffe dogmatikken og overføre resten til de humanistiske fakulteter. – Det skal dog understreges, at der findes mange overgangsfænomener mellem religionsfilosofi og filosofisk teologi.

Samtale mellem religion og filosofi

Dette er også stedet at se på et andet spørgsmål, nemlig hvem eller hvad den religionsfilosofiske argumentation i vores tradition har rettet sig mod. Er dens mål at overbevise hedninge og lidettroende, eller stiler den mod at klargøre tanker for den allerede troende? Ser man til, hvordan filosofferne har forstået sig selv, så findes begge varianter. Og man må give dem ret så langt, at religionsfilosoffens intention selvfølgelig kan gå i den ene eller anden retning.

Ser man imidlertid til, hvad religionsfilosofi egentlig er, så mener jeg, der er tale om noget af et skinspørgsmål. Det opdrag teologien stiller til religionsfilosofien lyder: her ser du den kristne lære! Fortæl mig, hvad der rent fornuftsmæssigt eller filosofisk kan siges om den. Det tager så filosofien fat på, og da den ikke gør nogen dogmatiske forudsætninger, udelukker den heller ikke nogen fra at være med, hverken hedning eller troende. Selvfølgelig vil projektet være farvet af historiske og kulturelle forudsætninger. Den kristne middelalderfilosof var sig bevidst, at han henvendte sig til en kristen kultur, ligesom Løgstrup er sig bevidst, at han henvender sig til en irreligiøs kultur. Det medfører forskelle. Også filosofien er henvendelse og er bestemt af den læser, den henvender sig til. Men en ting er at gøre sig klart, hvem man henvender sig til, noget andet er at gøre dogmatiske forudsætninger. Endelig kan der måske være grund til at nævne, at filosofien selvfølgelig forudsætter en interesse for sagen hos sit publikum. Religionsfilosofien er primært interessant for dem, der har en interesse i religion. Det gjorde middelalderfilosoffens arbejde lettere, ligesom det gør situationen vanskeligere for det 20. århundredes apologetiske religionsfilosof. Men stadigvæk: den slags forskelle er af mere relativ art og berører ikke kernen i det religionsfilosofiske projekt.

Kierkegaards og Løgstrups religionsfilosofi

Til belysning af disse ting vil jeg godt komme med et par korte bemærkninger om Kierkegaard og Løgstrup. Kierkegaard tolker selv sit forfatterskab som én lang argumentation for den kristne tro og livsforståelse. Forfatterskabet er henvendt til en overvejende kristen samtid, selvom Kierkegaard også har noget at sige om og til ateisten, den der forarges over eller trodser mod Gud. Kierkegaards argumentationer er overvejende filosofiske, også

hvor de er klædt i teologiske gevandter. Således er mange af de opbyggelige taler filosofiske afhandlinger i den forkyndende tales form.

En grundlæggende tankegang hos Kierkegaard er, at vil man forstå den menneskelige eksistens til bunds – og det er et filosofisk anliggende – så føres man til den konklusion, at kristendommen er det sande svar på eksistensens problem. Sandhed i eksistentiel forstand er lidenskab, og lidenskabens maksimum er paradokset i lidenskaben selv, at den lidenskabelige subjektivitet på en gang er sandheden og usandheden. Men det er netop, hvad kristendommen forkynder og forklarer. I den henseende har Kierkegaard det samme anliggende som Løgstrup: rent humant at bestemme den forståelse af tilværelsen, som er indeholdt i Jesu forkyndelse. Noget andet er, at de er uenige om denne bestemmelse, en uenighed der er filosofisk, ikke teologisk, selvom de heller ikke er teologisk enige.

Det er også værd at lægge mærke til, at *Begrebet Angest*, der har undertitlen *En simpel psykologisk-paapegende Overveelse i retning af det dogmatiske Problem om Arvesynden* for den ateistiske tænker Heidegger sammen med de opbyggelige taler har været det mest lærerige i Kierkegaards forfatterskab, som det fremgår af en fodnote i *Sein und Zeit* (s. 235). Kierkegaard ville givetvis have følt sig misbrugt af Heidegger; men bortset fra det, så viser det, at en apologetisk kristen religionsfilosofi kan rumme masser af god filosofisk indsigt, som ikke er afhængig af dogmatiske forudsætninger.

Løgstrups anliggende er apologetisk, ganske som Kierkegaards. Men som Kierkegaard er han religionsfilosof, og han har måske endda en klarere forståelse af, hvad det indebærer, end Kierkegaard havde, nemlig at der arbejdes rent humant, dvs. fornuftsmæssigt eller filosofisk. Kort sagt er Løgstrups grundlæggende tanke, at hvis vi vil forstå fænomener som sansning, forståelse, sprog, rum, tid, væren og etiske livsytringer til bunds, så må vi tyde dem som skabt. Det er der ingen teologi i. Det er ren religionsfilosofi, hvorfor Løgstrup da også foretrækker at tale om magten til at være i alt, hvad der er, ikke om Gud. Først når filosofien har ført sine tanker til ende, kommer teologien ind i billedet og redegør for forkyndelsens forklarelse af de filosofiske resultater.

Svend Andersen har gjort sig til talsmand for det synspunkt, at Løgstrups anliggende – han taler primært om *Den etiske fordring* – er hermeneutisk: det drejer sig om at finde de humane forudsætninger for at forstå

Samtale mellem religion og filosofi

Jesu forkyndelse og det kristne budskab. Rent humant at bestemme disse forudsætninger er en hermeneutisk cirkelbevægelse, der består i, i lyset af forkyndelsen, at opsøge de livsudfoldelsesmuligheder, der betinger forståelsen af forkyndelsen. »Løgstrup forudsætter naturligvis, at Jesu forkyndelse har lydt«. Det er jeg ikke uenig med Svend Andersen i. Svend Andersen tager dermed afstand fra den opfattelse, »at Løgstrup skulle hævde, at hvis vi antager, at vi aldrig har hørt om Jesus og kristendommen, og analyserer vort menneskeliv, vil vi uvægerligt komme frem til det etiske grundfænomen – den etiske fordring –, som er indeholdt i Jesu forkyndelse. Det er naturligvis nonsens«. ² Det er jeg ikke enig med ham i. I det øjeblik Løgstrup giver sig til at filosofere, er det i og for sig ligegyldigt, hvor han har fået sit opdrag fra. At tankegangen kunne være svær at forstå og måske virke uinteressant, hvis man ikke kender kristendommen, er en anden sag.

Kort og godt: der er ikke, som Svend Andersen antager, nogen modsætning mellem, at Løgstrups anliggende er teologisk og hermeneutisk, og at hans filosofiske indfrielse af dette anliggende er uafhængigt af teologiske forudsætninger. Man kan for så vidt opfatte Løgstrups forfatterskab som en samtale mellem filosofi og teologi, hvor de to parter ytrer sig ud fra hver deres forudsætninger. Det samme gælder Kierkegaard. Men hos Kierkegaard har teologien mere at skulle have sagt end hos Løgstrup, hvor den næsten kun er en ramme.

Løgstrups religionsfilosofi har principielt samme karakter som middelalderens eller Kierkegaards. Teologi og filosofi er vævet sammen i disse forfatterskaber, og de er vanskelige at arbejde med uden kendskab til begge fagområder.

Så langt har mine ord handlet om de spørgsmål, som religion og teologi stiller til filosofi. Men har filosofien ikke også noget at spørge religionen om? Jo, det har den faktisk. Eller rettere: filosofien har nogle problemer, som religionen i hvert fald traditionelt har haft noget at sige om.

Filosofien kunne sige: der er meget, jeg mener at kunne. Især mener jeg at vide, hvordan problemer rationelt skal behandles. Den filosofiske utopi ville derfor være den fuldstændigt rationelle verden. Den når vi aldrig. Men det er ikke det, der er problemet. Problemet er derimod, at den fuldstændigt rationelle verden giver mig gåsehud. Jeg gruer for, at den ville være lige så

dræbende kedelig som Dantes paradis, den skyggeløse klarhed, Edens have i fuldt neonlys. Og faktisk er det ikke kun et spørgsmål om utopi. For uanset hvor rationelt det hele går til, så ender jeg af og til et sted, hvor jeg støder på grænser – eller snarere: mangel på grænser. Jeg følges med fornuften, jeg er rationel så langt som muligt, men det er, som om der ligger en masse ved siden af, udenfor, foran, bagefter, sågar midt i rationaliteten selv, som den ikke kan gribe. Det rationelle liv har en tilbøjelighed til at blive tomt, sterilt, blodløst, fladt, endimensionalt, ja hvad der måske er værst af alt: latterligt. Men undertiden føler jeg mig også omgivet af glubske væsener: fortvivlelse, angst, mørke. Fornuften er bundsolid og har styr på alt. Hvad skal jeg dog gøre?

2. Filosofi og praksis

A. Filosofien for filosofiens egen skyld.

En akademisk betragtning

Visse former for filosofi er alene optaget af den rene tanke uden tanke for, hvad den er tanke om. Man kan forfalde til metafysik og glemme, at den handler om verden. Man kan fordybe sig i begrebsanalyser og glemme, hvad det er begreber om. Man kan fortabe sig i metaetik og glemme alt om etik. Eller som Kierkegaard siger: »Et Menneske kan adspredde sig paa mange Maader, og der er neppe noget saa bedøvende Middel som abstrakt Tænkning, fordi det der gjelder om at forholde sig saa upersonlig som muligt«. ³

Enhver videnskab er nødt til at »glemme« en masse. Spørgsmålet er, om den rene filosofis glemsel er en legitim proces eller en last, om filosofi for filosofiens egen skyld har mening. Er der noget galt med erkendelse eller viden for dens egen skyld? Videnskab for videnskabens egen skyld? Og hvad med det parallelle spørgsmål om kunsten for kunstens egen skyld? Spørgsmålene er beslægtede. Svarene er det næppe. Her gælder det filosofien.

Det oplagte alternativ til filosofi for dens egen skyld er, at filosofien har betydning uden for sig selv i en eller anden henseende. Lad mig her opstille den anden mulighed, at filosofien har betydning som del af det projekt, det er at være menneske i verden, uden at specificere det nærmere.

Spørgsmålet om filosofi for filosofiens skyld kan høre hjemme på flere planer. Man kan tale om filosofien under forskellige synsvinkler: som del af

Samtale mellem religion og filosofi

kulturen, som større eller mindre mængde af indsigt og som den enkeltes faglige beskæftigelse og udsyn.

Man kan altså for det første se på filosofien som fag, der udøves på en lang række forskellige planer og i forskellige sammenhænge i samfundet, en disciplin der både forskes og undervises i, en beskæftigelse der kan være et erhverv og derfor involverer personer, der lønnes for det, bygninger, forordninger og offentlighed. Det er filosofien som institution. Enhver institution har en form og et indhold, og indholdet er det centrale. Her er det den erkendelse vi kalder filosofi. Kan man ikke lide ordet institution, kan man kalde det filosofien som kulturelt moment eller projekt.

Kultur er fundamentalt en orientering eller et projekt – man kunne sige det projekt at skabe den orden, som mennesker har brug for til deres livsudfoldelse. Som led i det kulturelle projekt har filosofien også en funktion, nemlig den at bidrage til en bestemt del af menneskets orientering, den der vedrører de store spørgsmål. Det er filosofi som lys, som verdens- og livsoplysning. Det kan ikke kaldes filosofi for filosofiens egen skyld.

Så er der filosofien som filosofisk system, som større eller mindre mængde af erkendelse, som indsigt i alt fra helheder til ganske upågtede detaljer. En del af dette kan meget vel have overordentlig perifer tilknytning til det overordnede filosofiske projekt, til den almene orientering, og i den forstand have karakter af filosofi for filosofiens egen skyld.

Endelig er der filosofien som den enkeltes egen refleksion og evt. faglige beskæftigelse. Der er vel altid en glæde ved at nå til ny eller udvidet indsigt, uanset de større sammenhænge den indgår i; og den enkeltes motiver til at beskæftige sig med filosofi kan være alt fra ren erkendeiver til praktiske behov eller idealisme. Også her kan det give mening at tale om filosofi for dens egen skyld.

Når det er sagt, så må det også tilføjes, at filosofien, alt efter den måde den dyrkes på, har forskellig værdi. Den filosofi, der ser sig selv og forstår sig selv som del i det kulturelle projekt, er rigere på betydning end den, der blot dyrkes for sin egen skyld. Filosofien får betydning i den grad, den bidrager til det projekt, det er at være menneske i verden. Hertil kommer, at den, der fortaber sig i ren erkendelsesglæde, men glemmer hvad erkendelsen handler om, risikerer at glæde sig over noget, som ikke er glædeligt.

Men der er forskelle inden for filosofien. Den teoretiske filosofi, den metafysiske spekulation, kan have et kontemplativt præg. Anderledes med den praktiske filosofi. Lad mig holde mig til etikken. Etikken drejer sig om værdier, holdninger og regler i handlingslivet. Etikken opstår af problemer i vores normative orientering, og dens mål og mening er at bidrage til en afklaring af dem. Etikken skal uddybe, udvide, revidere eller på anden måde afklare vores handlingsorientering. Etikken er i sit væsen lagt an på at have betydning. En etik for dens egen skyld er meningsløs.

Etiske specialundersøgelser kan være langt fra dette overordnede mål. Men jo mere de taber det af syne, jo mere taber de i værdi, og hvis de helt har glemt, at det er det perspektiv, de arbejder indenfor, er de næppe værd at beskæftige sig med. At de måske har en potentiel værdi, som kan komme til syne i det rette perspektiv, er så en anden sag.

Filosofi er teori. Teoretisk filosofi er kontemplativ, praktisk filosofi står i aktiv tjeneste. Filosofien deltager i både *vita contemplativa* og *vita activa*. Filosofi for dens egen skyld er livløs filosofi.

B. Den lyttende filosofi

Nogle uakademiske strøtanker

Friedrich Waismann talte om, at kravet om klarhed og stringens kan kvæle enhver kreativitet. Det samme gælder kravet om viden. Der er ikke noget galt med viden. Den har blot den kedelige egenskab, at den er endeløs. Skal man vide alt om et emne, før man giver sig i kast med det, kommer man aldrig til at begynde.

Filosofi er ikke argumenter, rationalitet, verdensanskuelse. Den er sjæl. Uden sjæledyb er den intet. Det der overbeviser, det der gør, at man tager et synspunkt alvorligt, måske skifter mening, er til syvende og sidst ikke ræsonnementer, og hvad fornuften ellers kan opvise. Det er personlighed. I den forstand har Kierkegaard ret: det drejer sig om hin enkelte, det er hin enkelte, der er sandheden. Ikke som et spørgsmål om enere, forbilleder, overmennesker, eller hvad man kunne finde på. Hin enkelte er ikke den karismatiske person, en profet, seer eller folkefører, heller ikke det isolerede menneske.

Hin enkelte er enhver som helstøbt person, som enhed af sandhed, vej og liv. Det er det menneske, som formår at omsætte sin personlighed i tan-

Samtale mellem religion og filosofi

ker, at udtrykke sin samlede humanitet i filosofien og filosofien i det humane.

Således er filosofien snarere en form end en selvstændig realitet. Filosofiens substans er det, som ikke er filosofi. Samspejlet mellem form og substans er det centrale i filosofien, ikke den rene tanke.

Ingen vil måske helt benægte dette, men de færreste synes dog parate til at drage de fulde konsekvenser. De drejer sig blandt andet om, at kvalitet i filosofien ikke er ren tankebestemmelse. Tankemæssig konsekvens er intet i sig selv.

Fornuften er ikke et mål i sig selv. Den er et middel til at lade det substantielle komme til udfoldelse. Og den er hverken det eneste, det bedste eller det højeste middel.

Filosofi er en bekendelse til fornuften. Fornuftens grænse er også filosofiens grænse. Hvor den går, er måske det vigtigste filosofiske problem.

Filosofiens kvalitet er ikke så meget dens sandhed som dens oplysningskraft. Dens dyd er visdom.

Filosofi uden sjæl er værdiløst ragelse. Det larmer bravt, men det gør kanoer og muddermaskiner også.

Når filosoffer går op i at vinde eller tabe diskussioner, har de glemt filosofien.

Den akademiske filosofi har travlt med at vide og at kritisere, kort: den har travlt. Men filosofien begynder først, når man lægger al travlhed til side.

Filosofien hører dog ikke hjemme i den kølige eller distancerede betragtning. Når travlheden hører op, dukker lidenskaben, døden og barnet, naturen og den anden, frem. Og så har filosofien sin chance.

Der findes en speciel akademisk kunst, der består i at myrde en kollega med en bisætning.

Det er bedre at føle det rigtige end at tænke det rigtige.

Måske er det vigtigere for en filosof at være i stand til at lytte til Brahms requiem end at have læst den filosofiske kongerækkes hovedværker.

Filosofien begynder med undren, har man sagt siden oldtiden. Men man har glemt, at forudsætningen for at undres er at kunne lytte. Filosofien begynder med at lytte, ligesom den fortsætter med at lytte, også når den taler. Alt for meget filosofi taler og taler og har glemt at lytte.

Når du går ud af dig selv, går du ind i dig selv. Når du er der, hvor du ikke er, findes talen. Hvis du når til slutningen, er du ved begyndelsen.

I begyndelsen var stilheden, og ordet kommer altid sent.

Noter

1. Artiklen er baseret på et foredrag holdt ved et seminar den 27.-28. oktober 1994 på Aarhus Universitet om forholdet mellem filosofi og religion.
2. Svend Andersen, »Modtagelse eller oprør. K. E. Løgstrups nyformulering af en luthersk etik«, *Fønix* 15. årg. nr. 3, 178.
3. *Enten-Eller II, Samlede værker*, 3. udg., København 1962 ff., bind 3, 187.

Summary

Universal philosophy of religion is occupied with religion as a human manifestation, its essence and its function in human life. Special philosophy of religion is entrusted with giving a rational elucidation of the teachings of a particular religion, e. g. Christianity. The medieval philosophers operated in this way and so do modern philosophers of religion as Kierkegaard and Løgstrup. In principle there is no difference between philosophy of religion and philosophy of science. The tasks of Christian philosophy of religion are of the same kind as the tasks that philosophy of science and humanities get from psychoanalytic interpretation of literature, semiotics or hermeneutical biology.

Philosophy has difficulties in answering the problems which have traditionally been answered by religion. Philosophy is a confession to reason, but the totally rational world is a caricature. Philosophy and reason are not the highest form of life, but ought to take up a serving function. Therefore the paper concludes in a dichotomy between academic considerations and some unacademic aphorisms.

Niels Thomassen

Lektor, mag.art.

Filosofisk Institut

Odense Universitet